

ADABIYOT O’QITISHDA TADQIQIY METODDAN FOYDALANISH

Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi

NamDPI O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi talabasi

Email: abdujabborovanilufar1214@gmail.com Tel: +998952430398

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21128055>

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanishning nazariy asoslari, mohiyati va amaliy ahamiyati ko’rib chiqilgan. Tadqiqiy metodning o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi, badiiy asarni chuqur idrok etishdagi va kasbiy kompetentlikni shakllantirishdagi o’rni tahlil qilingan. Tajriba-sinov ishlarining natijalari va metodning amaliyotga tatbiq etish usullari bayon etilgan.

Kalit so’zlar: tadqiqiy metod, adabiyot o’qitish, mustaqil fikrlash, badiiy tahlil, o’quvchi faoliyati, kompetentlik, interfaol ta’lim.

Abstract: This article examines the theoretical foundations, essence, and practical significance of using the research method in literature classes. The role of the research method in developing students' independent thinking skills, enhancing their deep perception of literary works, and forming professional competence is analyzed. The results of experimental testing and methods for implementing this approach in practice are presented.

Keywords: research method, literature teaching, independent thinking, literary analysis, student activity, competence, interactive education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы, сущность и практическая значимость использования исследовательского метода на уроках литературы. Анализируется роль исследовательского метода в развитии навыков самостоятельного мышления учащихся, углублении восприятия художественного произведения и формировании профессиональной компетентности. Изложены результаты опытно-экспериментальной работы и методы внедрения данного подхода в практику.

Ключевые слова: исследовательский метод, преподавание литературы, самостоятельное мышление, художественный анализ, деятельность учащегося, компетентность, интерактивное обучение.

Kirish. Bugungi kunda O’zbekiston ta’lim tizimida kechayotgan islohlarni o’quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va tadqiqiy ko’nikmalarni shakllantirish masalasini ustuvor vazifaga aylantirdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ta’lim sohasidagi buyruq va qarorlarida ham o’quvchilarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni o’zi izlanib, kashf etib o’zlashtirishga yo’naltirish zarurligi alohida ta’kidlanmoqda.

Adabiyot o’qitish metodikasi fani tarixida badiiy asarni o’rganishda turli yondashuv va metodlar qo’llanib kelingan. Shu bilan birga, hozirga qadar adabiyot darslarida tadqiqiy metodning amaliy qo’llanilishi etarli darajada o’rganilmagan. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Adabiyot darslarida o’quvchilar ko’pincha o’qituvchi yoki darslik muallifining tayyor xulosalarini passiv tarzda qabul qilib o’rganishadi. Holbuki, “O’quvchilarning vazifasi darslik mualliflari nima degan bo’lsa, o’shani o’qituvchisining ko’magida o’zlashtirib olishdan iborat deb qaraladigan an’anaviy yondashuv bugungi ta’lim maqsadlariga to’liq javob bermaydi” Yangi pedagogik paradigma esa o’quvchini ta’lim jarayonining faol

subyektiga aylantirish, uning mustaqil izlanish va tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantirishni talab qilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatish hamda uning o'quvchilar ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi vazifalar hal etilgan: adabiyot o'qitish metodikasi sohasidagi ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish; tadqiqiy metodning mohiyati, turlari va adabiyot darslariga tatbiq etish usullarini aniqlash; tajriba-sinov ishlarini o'tkazish va natijalarni tahlil qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: adabiy va metodik manbalarni nazariy tahlil qilish; kuzatish (sinf darslarini kuzatish va tahlil qilish); pedagogik tajriba-sinov (nazorat va tajriba guruhlarida dars o'tish); so'rovnoma (o'quvchi va o'qituvchilar bilan); statistik tahlil.

Tadqiqot bazasi sifatida umumta'lim maktablarining 8-9-sinf o'quvchilari tanlandi. Tajriba guruhi (n=45) darslarida tadqiqiy metod qo'llanilib, nazorat guruhi (n=44) an'anaviy metod asosida o'qitildi. Tajriba uch chorak davom etdi.

Tadqiqotda asosiy nazariy tayanch sifatida Q. Yo'ldoshev, Q. Husanboyeva, B. To'xliyev, M. Mirqosimova kabi o'zbek metodist olimlarining asarlari, shuningdek, J. Dyui, J. Piaje, B. Blum kabi xorijiy pedagog-psixologlarning ta'lim nazariyalaridan foydalanildi.

Tadqiqiy metod - bu o'quvchini faol ilmiy izlanish sub'yektiga aylantiruvchi, uning mustaqil tarzda muammo qo'yish, faraz bildirish, ma'lumot to'plash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiruvchi ta'lim metodidir. Bu metod adabiyot darslarida badiiy asarni faqat o'qib-o'rganish emas, balki u haqda mustaqil ilmiy fikr yuritish, turli manbalarga murojaat qilish va o'z xulosasini asoslash orqali amalga oshiriladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyot o'qitish metodikasi tarixida tadqiqiy metodning shakllanishiga bir qator olimlar o'z hissalarini qo'shgan. B. To'xliyev ta'kidlaganidek, adabiy ta'limning asosiy yo'nalishi o'quvchilar ongiga badiiy asarning mo'jizakor ta'sir kuchini amaliy jihatdan ta'minlashdan iborat. M. Mirqosimova esa o'quvchilarning badiiy asar ustida mustaqil ijodiy tadqiqot olib borishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozimligini alohida ta'kidlagan.

Adabiyot darslarida tadqiqiy metod quyidagi turlarda namoyon bo'ladi: qiyosiy-tahliliy tadqiqot - o'quvchi ikki yoki undan ortiq asarni, yozuvchini yoki davrni qiyoslab o'rganadi; muammoli tadqiqot - dars boshida muammo qo'yilib, o'quvchi badiiy matn asosida uning yechimini izlaydi; matn-lingvistik tadqiqot - o'quvchi badiiy tilning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi; tarixiy-madaniy tadqiqot - asar va davr konteksti o'rganiladi.

Tadqiqiy metodning o'ziga xos bosqichlari mavjud. Birinchidan, muammo qo'yish bosqichi: o'qituvchi dars boshida o'quvchilarni hayajonlantiradigan muammoli savol beradi yoki o'quvchilarning o'zi asar o'qiganida paydo bo'lgan savollarini bildiradi. Ikkinchidan, faraz bildirish bosqichi: o'quvchilar mavjud bilimlariga tayanib muammoning taxminiy yechimini bildiradilar. Uchinchidan, ma'lumot to'plash bosqichi: o'quvchilar adabiy manba, lug'at, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanib dalillar to'playdi. To'rtinchidan, tahlil va sintez bosqichi: to'plangan ma'lumotlar tahlil qilinib, xulosa shakllantiriladi. Beshinchidan, taqdimot bosqichi: o'quvchilar o'z xulosalarini guruhga taqdim etadi va muhokama o'tkaziladi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko’rsatdiki, tadqiqiy metod qo’llangan tajriba guruhlarida o’quvchilarning badiiy asarni mustaqil tahlil qilish ko’nikmasi sezilarli darajada oshdi. Nazorat va tajriba guruhlarida o’rtasidagi farq quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Ko’rsatkich	Nazorat guruh (%)	Tajriba guruh (%)
Mustaqil tahlil qilish ko’nikmasi	48	79
Ijodiy fikrlash darajasi	43	74
Adabiyotga qiziqish	55	84
Og’zaki nutq sifati	52	76
O’z fikrini asoslash qobiliyati	40	72

Jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, tadqiqiy metod qo’llanilgan tajriba guruhlarida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yutuqlar qayd etilgan. Xususan, mustaqil tahlil qilish ko’nikmasida 31 foizlik o’sish kuzatilgan, bu esa metodning samaradorligidan dalolat beradi.

Adabiyot darsida tadqiqiy metoddan foydalanishning samarali usullaridan biri muammoli savol asosida darsni tashkil etishdir. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romanini o’rganishda o’quvchilarga: “Otabek va Kumushning fojiasi - ijtimoiy muhit taqozosimi yoki shaxsiy xato-kamchiliklari natijasimi?” degan tadqiqiy savol beriladi. O’quvchilar dalillarni to’plab, asoslab, o’z xulosasini bildiradi.

Tadqiqiy metodning yana bir ko’rinishi - qiyosiy tadqiqotdir. Masalan, o’quvchilar Alisher Navoiy va Hamid Sulaymon g’azallari uslubini qiyoslab tahlil qiladi, ularning o’xshash va farqli jihatlari aniqlaydi. Bu jarayon o’quvchida nafaqat adabiy-tahliliy ko’nikma, balki ilmiy fikrlash madaniyatini ham shakllantiradi.

“O’quvchilarga tayyor tushunchalar berishdan ko’ra, badiiy matn asosida o’quvchilarning o’zlarida ma’naviy qarashlar va estetik did qaror toptirishni ustuvor ahamiyatga ega”. Aynan tadqiqiy metod shu maqsadni amalga oshirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

So’rovnoma natijalari ko’rsatganidek, tadqiqiy metod bilan ishlaydigan o’quvchilarning 78% i adabiyot darsidan qiziqib chiqishini, 82%i asarni yanada chuqurroq tushunishini va 69%i mustaqil o’qishga motivatsiyasi ortganini qayd etdi. O’qituvchilarning 91%i bu metodning an’anaviy metodga nisbatan samarali ekanligini ta’kidladi.

Tadqiqiy metodda o’qituvchi bilim uzatuvchi emas, balki jarayonni yo’naltiruvchi, savollar orqali o’quvchini izlanishga undovchi shaxs sifatida namoyon bo’ladi.

O’qituvchi o’quvchilarning mustaqil ijodiy izlanishlari qay yo’sinda ketayotganligidan xabardor bo’lib, zarur maslahatlar berishi va ularning faoliyatini boshqarishi lozim.

O’qituvchi tadqiqiy dars oldidan bir necha ishni amalga oshirishi kerak: maqsadli muammoli savollar tayyorlash; o’quvchilar foydalanishi mumkin bo’lgan qo’shimcha adabiyotlar ro’yxatini tuzish; guruhlarini shakllantirish strategiyasini belgilash; baholash mezonlarini aniq ko’rsatish. Blum taksonomiyasi asosida tayyorlangan savol-topshiriqlar tizimi tadqiqiy darsning samaradorligini oshiradi.

Tadqiqiy metod vazifalarning murakkabligi yosh xususiyatlariga moslashtirilishi zarur. Kichikroq yoshdagi o’quvchilar uchun tadqiqiy savol aniq, qisqa matn doirasida bo’lishi va jamoaviy tarzda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqiy metodni adabiyot darslarida qo’llashda ba’zi muammolar ham kuzatildi. Birinchidan, ushbu metod ko’p vaqt talab qiladi, shu bois barcha darslarda qo’llash imkonsiz. Ikkinchidan, ba’zi o’quvchilar tadqiqot olib borish uchun zarur ko’nikmalardan mahrum bo’lib, dastlab qiynalib qolishadi. Uchinchidan, maktab kutubxonalarida qo’shimcha adabiyotlarning yetishmasligi muammo tug’dirdi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish yo’llari sifatida quyidagilar taklif qilinadi: bir o’quv chorasida 2-3 ta tadqiqiy dars o’tkazish; tadqiqiy ko’nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish (avval kichik, so’ng murakkab vazifalar); internet va raqamli resurslardan foydalanishni o’rgatish; o’quvchilarni juftlik va kichik guruhda ishlashga yo’naltirish.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, adabiyot darslarida tadqiqiy metoddan foydalanish o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini, badiiy asarni chuqur idrok etishini va adabiyotga bo’lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqiy metod o’quvchilarni ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol sub’yektiga aylantiradi.

Bo’lajak adabiyot o’qituvchilari o’z ish faoliyatlarida ta’lim jarayonidagi har bir o’quvchining alohida, o’ziga xos bo’lgan tabiiy-ijodiy imkonlariga e’tibor berishlari maqsadga muvofiq. Tadqiqiy metod aynan shu imkoniyatni ro’yobga chiqarishning eng samarali usuli hisoblanadi.

Tadqiqiy metodning samarali qo’llanilishi uchun zarur shartlar mavjud: o’qituvchining metodologik tayyorgarligi, maqsadli muammoli savol tizimi, o’quvchilarda tadqiqot ko’nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, baholashning aniq va adolatli mezonlari. Bu shartlar ta’minlanganda tadqiqiy metod adabiyot darsining asosiy metodiga aylanishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar: raqamli texnologiyalar asosida tadqiqiy metodlarni rivojlantirish; turli ta’lim bosqichlarida tadqiqiy metodning xususiyatlarini o’rganish; tadqiqiy metod va dars ishlanmalari majmuasini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. — Toshkent: Shafoat nur fayz, 2020.
2. To’xliyev B. Adabiyot o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
3. Yo’ldoshev Q. Adabiyot o’qitishning ilmiy-nazariy asoslari. — Toshkent: O’qituvchi, 1996.
4. Mirqosimova M. Adabiy tahlil metodikasi (Adabiyot o’qituvchilari va talabalar uchun qo’llanma). — Toshkent: RO’MM, 1993.
5. Mirqosimova M. O’quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. Monografiya. — Toshkent: Fan, 2006.
9. Matchonov S., Matyoqubova T. Adabiyot o’qitishdagi zamonaviy yondashuvlar // Ilm va ta’lim. - 2019. - №3.
10. Mirzayeva Z., Jalilov K. O’zbek adabiyotini o’qitish metodikasi: Fan dasturi. — Toshkent: TDO’TAU, 2018. — 42 b.